

Úvod

Zájemcům o mezinárodní vztahy nabízí česká literatura celou řadu užitečných informačních zdrojů, ať už se jedná o práce analytické, či faktografické, domácího i zahraničního původu. Zatím zde však chyběla příručka shrnující základní analytické pojmy používané při rozboru mezinárodních vztahů, nejvýznamnější historické reálie, jakož i důležité aktuální problémy. Tyto tři kategorie se v odborné literatuře obvykle nevyskytují společně a většinou odkazují do odlišných profesionálních oborů. Politologové rozvíjejí své analytické koncepty a teorie, historici interpretují minulé události a tvůrci politiky s jejími komentátory se věnují aktuálním otázkám. V praxi však potřebujeme ode všeho trochu a této praktické potřebě vycházíme vstříc. Náš výběr hesel není dán ambicí systematicky pokrýt každou z uvedených oblastí, vybíráme pouze to, co považujeme v současnosti za nejdůležitější a pro české čtenáře nejužitečnější.

Naším cílem tedy je poskytnout českému čtenáři příručku, která by se nezaměřovala pouze na výčet historických událostí v oblasti mezinárodních vztahů, ale která by se věnovala i aktuálním problémům. Proto uvádíme například hesla o terorismu, o vztahu mezinárodních vztahů a životního prostředí nebo o významu náboženství. Příručka reflektuje také příslušné teoretické otázky a může sloužit i jako základní materiál pro zájemce o teorie mezinárodních vztahů a zahraniční politiky či o teoretické aspekty evropské integrace. Poněvadž se dobrá analýza a kvalitní faktografie vzájemně podmiňují, hesla navzájem propojujeme. Teoretická hesla odkazují na praktické příklady a naopak hesla z politické praxe jsou vztahována i k teoretickým konceptům.

Zhruba dvě stovky hesel různého zaměření lze rozdělit do pěti různých kategorií. Za prvé to jsou faktografická hesla věnovaná jednotlivým státům (např. Francii nebo Číně), regionům (např. Blízkému východu nebo Jižní Americe), mezinárodním organizacím (např. Světové bance nebo Evropské unii) a historickým událostem (např. studené válce). Druhou kategorií jsou termíny, bez nichž se jazyk mezinárodních vztahů neobejde, a jejichž definice je tudíž pro studium mezinárodních vztahů zcela zásadní (např. mír, válka, globalizace). Třetí kategorii představují nejdůležitější teoretické a analytické pojmy (např. anarchie, socializace, polarita). Čtvrtá kategorie zahrnuje nejvýznamnější teorie mezinárodních vztahů (např. realismus, liberalismus, kritická teorie). V poslední kategorii nalezneme ty pojmy z filozofie společenských věd, o něž se opírá současný výzkum mezinárodních vztahů (např. hermeneutika, pozitivismus).

Hesla se liší délkou, která většinou odpovídá významu hesla. Kromě dvou set obvyklých hesel zde nalezneme více než šedesát hesel prázdných. Ta zpravidla

odkazují na hesla související (migrace na mezinárodní migraci, Evropská společenství na Evropskou unii apod.), ale často jsou uvedena také proto, že česká terminologie ještě není ustálená a vyskytují se obě alternativy (např. mocenská rovnováha a rovnováha moci). Hesla na sebe vzájemně odkazují pomocí znaku → a navíc jsou vyznačena kurzivou. Vzhledem k tomu, že jazykem mezinárodních vztahů je v současnosti angličtina, uvádíme u každého plného hesla též jeho anglický překlad.

Encyklopedii zpracovával kolektiv čtrnácti autorů a autorek, a proto bylo třeba věnovat maximální pozornost stylistickému i obsahovému sladění jednotlivých hesel. Jsme přesvědčeni, že si přes různost prezentovaných pohledů (zejména v teoretických otázkách) hesla ve své finální podobě neodporují, ale vzájemně se doplňují. Hesla v jednotlivých kategoriích také v maximální možné míře sledují stejnou strukturu. Například teoretická hesla začínají krátkou úvodní definicí konceptu, pokračují diskusí o jeho vývoji a různých interpretacích a končí kritickým zhodnocením.

Poslední poznámka se týká seznamu literatury. Ten je sice poměrně rozsáhlý, ale přirozeně není ani zdaleka vyčerpávající. V zásadě v něm lze najít dva typy pramenů: Prvním z nich jsou práce, které jsou přímo zmiňovány v jednotlivých heslech jako klíčová díla oboru. Druhý představují texty, se kterými pracovali autoři a autorky při zpracovávání svých hesel. Může se proto stát, že například historická příručka, která se týká jednoho teritoria, je v seznamu zahrnuta, a přitom v seznamu není přítomna podobná příručka analyzující jinou oblast, zpracovávanou jiným autorem. Přestože naše původní představa byla taková, že seznam bude co nejrozsáhlejší a pokryje relevantní produkci pro všechny oblasti, zjistili jsme nakonec, že takový úkol by si vyžádal samostatnou publikaci. Proto tedy seznam literatury obsahuje pouze výběrový seznam těch děl, se kterými autorský kolektiv skutečně pracoval.

Pevně věříme, že kniha, kterou držíte v rukou, se stane užitečnou příručkou nejen pro studenty mezinárodních vztahů a příbuzných oborů, jako jsou evropská studia nebo politologie, ale i pro všechny zájemce o mezinárodní dění z řad odborné veřejnosti.

Petr Kratochvíl a Petr Drulák

Anarchie (anarchy)

Anarchie v MV vyjadřuje myšlenku, že nad suverénními státy (→) neexistuje vyšší autorita. Protože systém teritoriálních států je prostředím, v němž se moderní MV odehrávají (→ *státocentrismus*), je pochopení anarchie a jejich důsledků klíčové pro interpretaci MV jako takových. Anarchie se nacházela v centru pozornosti badatelů již v meziválečném období (→ *idealismus*), ale vrcholu její význam dosáhl zejména díky *realismu* (→) a *neorealismu* (→). Kriticky se k tradičnímu chápání anarchie staví všechny postpozitivistické proudy, přičemž základní reformulace se anarchii dostalo v *konstruktivismu* (→) Alexandra Wenda.

Koncept anarchie převádí do mezinárodního prostředí starší diskuse o přirozeném stavu. Přirozený stav (*status naturalis*) je přitom v politické filosofii hypotetický stav, v němž se nacházeli lidé před vznikem států. Jednotliví filozofové ovšem přirozený stav popisují zcela rozdílně. Například pro Thomase Hobbesa (→ *předchůdci teorie MV*) je přirozený stav „bojem všech proti všem“, a vytvoření státu je proto vnímáno jako pozitivní. Opačnou pozici nejlépe vyjadřuje Jean-Jacques Rousseau, který chápe člověka v přirozeném stavu jako nezkaženou bytost, která žije v harmonii s přírodou. Teprve společnost jej „obdařila“ vši zkažeností, na kterou upozorňoval Hobbes.

Již pro idealisty představovala mezinárodní anarchie základní překážku na cestě k dosažení trvalého míru. Idealisté se totiž (stejně jako později realisté) domnívali, že na rozdíl od vnitrostátního prostředí nejsou vztahy mezi státy omezeny hrozbou sankce za porušení pravidel chování. Proto, tvrdili idealisté, se mohou státy snadno uchýlit k válce, pokud se jim bude jevit, že jejich mocenská pozice jim zajistí vítězství. Mnozí idealisté proto navrhovali nejrůznější způsoby, jak anarchii překonat. Nejčastěji se jednalo buď o systém *kolektivní bezpečnosti* (→), který by důsledky anarchie limitoval, nebo o světový stát, jenž by anarchii z MV zcela odstranil (→ *projekty věčného míru; domácí analogie*).

Přestože realisté chápou anarchii podobně (tzn. jako stav, který státy vede ke konfliktu), odmítají idealistické návrhy na reformu MV (→ *první velká debata*). Podle realistů anarchie k mezinárodní politice nutně patří. Státy si podle realistů v anarchickém prostředí nemohou důvěřovat a v okamžiku, kdy kterýkoli z nich dosáhne převahy potřebné k vítězství, mírové smlouvy přestávají platit a odehraje se konflikt. Proto je podle realistického myšlení stejně neodstranitelná i *válka* (→). Explicitně pak nauku o anarchii formulují neorealisté, pro něž se anarchie stává definiční charakteristikou mezinárodního systému a jako taková je umožňující (permissivní) příčinou války.

Zatímco pojetí anarchie u idealistů i realistů se blíží Hobbesově chápání přirozeného stavu, *anglická škola* (→) i konstruktivisté anarchii chápou jinak. Pro

anglickou školu sice platí, že anarchie je stav bez ústřední autority, ovšem rozhodně se nejedná o válku všech proti všem, protože vztahy mezi státy jsou regulovány prostřednictvím celé řady mezinárodních norem a pravidel, jež vcelku zakládají mezinárodní společnost těchto států.

Konstruktivisté jako Wendt také nezpochybňují existenci anarchie samé, ale popírají kauzální vztah mezi anarchií a konfliktem. Z neexistence ústřední autority podle nich ještě nevyplývá, že státy na sebe musí nutně útočit. Zda proti sobě budou státy bojovat, či nikoli, závisí na jejich identitě a pojetí ostatních států (tj. zda je stát vnímá jako přátele, konkurenty, nebo přímo nepřátele). Koncept anarchie ovšem nejostřeji kritizují představitelé *kritické teorie* (→) i celá řada poststrukturalistů (→ *poststrukturalismus*). Poukazují na to, že v tradičním myšlení je anarchie uměle stavěna proti hierarchii uvnitř států a tím je vytvářen asymetrický vztah mezi údajným bezpečím (vnitrostátní prostředí) a násilnou anarchií (mezinárodní prostředí). Této dichotomie potom stát využívá k potlačení alternativních diskurzů, které by poukazovaly na existenci násilí i uvnitř státu, jak tvrdí například *feminismus* (→) nebo *neomarxismus* (→).

PK

Bezpečnostní dilema (security dilemma)

Bezpečnostní dilema spočívá v tom, že státy přijímají opatření k zabezpečení svých občanů, ovšem sama tato opatření jsou zdrojem konfliktů (→ *konflikt v MV*), a ohrožují *bezpečnost* (→). Bezpečnostní dilema charakterizuje systém suverénních států (→ *vestfálský systém; státocentrismus*) a vyplývá z podmínek mezinárodní *anarchie* (→), jak je představují realisté (→ *realismus*).

Autorem konceptu bezpečnostního dilematu v užším slova smyslu je John Herz, který poukázal na paradox spojený se *zbrojením* (→): Začne-li stát zbrojit, ostatní státy se cítí ohroženy a snaží se převahu dotyčného státu zvrátit. Postupně se tak roztáčí zbrojní spirála, která ovšem nezajišťuje větší bezpečnost ani jednomu ze zúčastněných států, neboť každý z nich má na konci mnohem větší množství zbraní než na začátku. Zásadním problémem přitom je, že žádný ze zbrojících států nemusí mít agresivní plány a že se kvůli logice bezpečnostního dilematu na válku připravují i ty státy, které si ji v žádném případě nepřejí.

Bezpečnostní dilema je úzce svázáno s realistickým pojetím mezinárodní anarchie, tj. prostředí, v němž nejvyšší mocí jsou suverénní státy. Absence vyšší moci způsobuje podle realistů nedůvěru, jejímž důsledkem je jak bezpečnostní dilema, tak i v konečném důsledku *válka* (→). Tuto logiku analyzuje *teorie her* (→) dilematem vězňů. Takové pojetí kritizují jak liberálové, tak i konstruktivisté (→ *konstruktivismus*).

Liberálové poukazují na celou řadu aspektů MV, které umožňují kontrolu zbrojení, jako například *mezinárodní organizace* (→) nebo *mezinárodní režimy* (→; *neoliberalismus*). V podobném duchu argumentují i představitelé *anglické školy* (→), pro něž hraje klíčovou roli *mezinárodní společnost* (→), jež se navzdory anarchii řídí celou řadou pravidel a zvyklostí a která ustavuje vlastní instituce dohlížející na jejich dodržování. Konstruktivisté všeobecně zpochybňují důsledky, jež z anarchie podle realistů vyplývají, a poukazují na to, že (neo)realisté své myšlení stavějí na pesimistické představě antagonistických vztahů mezi aktéry. Podle konstruktivistů jsou však identity aktérů proměnlivé, a jejich reakce na zbrojení může být velmi různorodá v závislosti na vztahu ke zbrojícímu státu. Lze si tedy dokonce představit, že stát se bude díky zbrojení jiného státu, s nímž je v přátelském vztahu, cítit bezpečněji, a logika bezpečnostního dilematu se tak zhroutí.

PK

Debata mezi paradigmaty (inter-paradigm debate)

Debata mezi paradigmaty je poněkud zavádějící, leč historicky zakořeněné označení diskusí, které se na konci sedmdesátých let rozběhly mezi třemi proudy teorie MV – realisty, liberály a marxisty (→ *realismus*; *liberalismus*; *marxismus*). Debata je první v dějinách studia MV, která není prezentována v tradičním dichotomním pojetí, tj. jako souboj dvou zcela protikladných táborů, ale jako značně nepřehledný střet několika nejasně vymezených škol. Proto není možné kteroukoli ze zúčastněných teorií prohlašovat za jednoznačně vítěznou. V tomto smyslu debata předznamenala pozdější vývoj teorie MV k výrazně pluralističtější a otevřenější situaci počátku 21. století.

Celá sedmdesátá léta se nesla ve znamení postupného oslabování dominantní role politického realismu. Na jedné straně byl realismus sám vnitřně rozpolcen v otázce vztahu k *behavioralismu* (→; *druhá velká debata*), na straně druhé postupně zesiluje kritika od konkurenčních teorií, zejména liberálů. Nadto se zdálo, že ani mezinárodní vývoj nepotvrzuje realistické principy – roste ekonomická propojenost zemí, pokračuje evropská integrace a začíná se stírat rozdíl mezi „vysokou“ a „nízkou“ politikou.

V této situaci se vynořují dva konkurenční proudy, které již dlouhou dobu působily na okraji disciplíny – liberálové (zdůrazňující pluralitu aktérů, a proto nazývaní pluralisty [→ *pluralismus*]) a marxisté (často označovaní jako strukturalisté [→ *strukturalismus*]). Každá z těchto škol vycházela z odlišných předpokladů, zabývala se primárně jinými otázkami a docházela k odlišným odpovědím. To vedlo k přesvědčení, že tyto teorie lze chápat jako zcela nezávislá paradigmatata představující „normální vědu“ tak, jak byla definována filozofem vědy T. Kuhnem. Paradigma představuje souhrn filozofických, normativních, teoretických a metodologických předpokladů, o něž se opírá výzkum skupiny vědců. Kuhn se ovšem zabýval především přírodními vědami a poukazoval na neexistenci vědeckých paradigmat ve společenských vědách. Navíc by pro Kuhna bylo stěží představitelné, že existuje v jednom časovém období více paradigmat v jedné vědecké disciplíně vedle sebe.

Liberální polemika s realisty spočívala především ve dvou bodech: Liberálové poukazovali na neudržitelnost realistického důrazu na význam států (→; *státocentrismus*; *teorie komplexní vzájemné závislosti*; *transnacionální vztahy*). Tvrdili, že značnou a rostoucí roli v MV hraje kromě států i nadnárodní společnosti a mezinárodní a nevládní organizace. Paralelně se také objevuje kritika realistického chápání *anarchie* (→), která následně vyvrcholila v *neo-neo debatě* (→).

Neomarxisté vycházeli stejně jako liberálové z analýzy ekonomických vztahů mezi aktéry, nicméně jejich přístup byl mnohem kritičtější v marxistickém duchu (→ *neomarxismus*). Na rozdíl od klasických marxistů ovšem věnovali maxi-

mální pozornost mezinárodní směně, a nikoli výrobním vztahům, což souviselo také s přesunem důrazu od vnitrostátního třídního boje k analýze asymetrického vztahu mezi Severem a Jihem. Není bez významu, že velká část neomarxistické literatury z tohoto období pochází ze zemí tzv. třetího světa, které se nedlouho předtím politicky emancipovaly.

Základní neporozumění mezi těmito třemi proudy, které bylo zaměňováno s paradigmatickou nesouměřitelností, spočívalo na třech rovinách: Za prvé se každá z těchto teorií zabývala jinou otázkou: realisté udržením stability a míru mezi supervelmocemi, liberálové ekonomickou interdependencí mezi západními zeměmi a neomarxisté asymetrií mezi Severem a Jihem. Za druhé, tyto tři proudy interpretovaly odlišně vztah politiky a ekonomiky: zatímco pro realisty byla ekonomika závislá na politice, pro marxisty tomu bylo naopak a liberálové obě sféry vnímali jako propojené oboustranně. Za třetí neexistovala shoda o možnosti změny v MV: pro realisty v zásadě změna nebyla možná, pro liberály šlo o postupnou změnu způsobenou ekonomickým rozvojem a postupnou proměnou státocentrického uspořádání, marxisté žádali radikální změnu celkového rámce, v němž se mezinárodní politika odehrává.

Jak liberálové, tak realisté, a dokonce i část marxistů se však shodovali na tom, co lze považovat za vědecké metody a jak lze ověřovat vědecké hypotézy, a o debatu mezi paradigmaty se tak ve skutečnosti nejednalo. Uchýlení se k představě o nesouměřitelnosti teorií, kterou označení za paradigma podporuje, spíše vyjadřovalo s krachem behaviorismu spojenou skepsi k pokusům o vědecké vyvrácení konkurenčních teorií.

PK

Druhá velká debata (Second Great Debate)

Jako druhá velká debata je označován spor, který se rozhořel ve výzkumu MV na konci padesátých let 20. století. Debata byla vyvolána behaviorální revolucí (→ *behavioralismus*), která v prvních dvou dekadách po skončení *druhé světové války* (→) zasáhla všechny společenskovědní obory. Jádrem sporu byla otázka po vědecky legitimním uchopení MV, přičemž nově nastupující behaviorismus zpochybňoval vědeckost starších přístupů (→ *realismus*; *anglická škola*). Debata vyvrcholila v šedesátých letech a ačkoli nebyl její výsledek jednoznačný, spor do konce šedesátých let utichá.

S přesunem centra bádání o MV z Evropy do *Spojených států amerických* (→) po druhé světové válce se celý obor zásadně proměňuje. Zatímco první realisté, jako Brit Edward H. Carr, vycházeli spíše z diplomatické praxe a používali historických metod, již hlavní představitel amerického realismu Hans Morgenthau

se od tohoto pojetí odklání a začíná zdůrazňovat roli realismu jako vědeckého nástroje pro uchopení MV. Jeho pokus o „zvědečtění“ realismu byl ovšem značně rozkolísaný, a především byl postaven na autonomii realismu vůči ostatním vědeckým disciplínám.

Behavioralismus, hlavní soupeř tradičního studia MV, naopak tuto autonomii popírá a tvrdí, že společenské obory lze nazývat vědou pouze do té míry, do jaké jsou schopny používat metodologický aparát vlastní vědám přírodním (→ *naturalismus*). Ideálem vhodným k napodobování se stává především fyzika, a behavioralisté se proto snaží v první řadě o kvantifikaci zkoumaných dat, vytváření statistických analýz a simulací.

Přestože střet mezi behavioralisty (nebo scientisty, jak se jim v souvislosti s druhou velkou debatou říkalo) a tradicionalisty byl v zásadě střetem o vědeckou metodu, debata byla tak prudká proto, že scientisté ve svém radikalismu nejen zpochybňovali užitečnost starších přístupů, nýbrž jim také odpírali jakoukoli vědeckost. Behavioralisté dokonce tvrdili, že s konečnou platností dokážou pomocí svého vědeckého aparátu vyřešit letitý spor mezi idealisty (→ *idealismus*) a realisty, což se jim ovšem nakonec nepodařilo. Zároveň se za metodologickými spory skrývaly i mnohem hlubší filozofické otázky (→ *filozofie společenských věd, vztah k teorii MV*) po nadčasovém, nebo naopak historicky kontextualizovaném charakteru poznání. V tomto smyslu druhá velká debata předznamenala diskuse, které se do MV vrátily o dvě dekády později, v souvislosti s *třetí velkou debatou* (→).

Scientisté proti tradicionalistům útočili zejména dvojím způsobem: Za prvé zdůrazňovali, že je třeba jasně vysvětlit základní používané pojmy, a nikoli tedy, jak činili klasičtí realisté, prostě přejímat koncepty z diplomacie, aniž by tyto koncepty byly předem definovány. Nevědecká je tedy například analýza moci, která jasně nedefinuje, co je moc, jaké jsou její složky a v jakém poměru se k sobě tyto složky mají. Podobně nevědecké je podle scientistů zdůvodňovat válečné konflikty na základě špatné lidské přirozenosti, protože takové zdůvodnění může být vědeckými (rozuměj přírodovědeckými) nástroji uchopeno jen s velkými obtížemi. Za druhé, scientisté pod vlivem módní systémové teorie (→ *analýza mezinárodního systému*) kladou zásadní důraz na *mezinárodní systém* (→), který staví do protikladu proti tradičnímu zaměření na *stát* (→) a jeho *zahraniční politiku* (→).

Klíčovými obránci tradicionalistických pozic nebyli jenom realisté, jak by se mohlo zdát z amerických přehledů teorie MV, ale také představitelé anglické školy, kteří byli vůči scientistickým útokům ještě odolnější než američtí realisté, již se v mnohém snažili najít se scientisty kompromis (→ *neorealismus*). Mnozí z nich poukazovali na rozdílnost společenských a přírodních věd, nemožnost kvantifikace v podstatných oblastech *mezinárodní politiky* (→), neexistenci trvalých zákonů v chování států atd.

Výsledek druhé velké debaty není zcela jednoznačný. Lze sice konstatovat, že tradicionalisté útok behavioralismu odrazili, nicméně postupný přechod mnoha realistů na behaviorální pozice v metodologickém smyslu je od šedesátých let zcela zřejmý. Důsledkem je fakt, že zatímco metoda výzkumu se postupně proměňuje, základní agenda i substantivní otázky zůstávají stejné. Důsledkem behavioralistické kritiky jsou také opakované pokusy realistů o systémové uchopení MV, k němuž se pravděpodobně nejvíce přiblížil Kenneth Waltz ve své Teorii mezinárodní politiky (*Theory of International Politics*, 1979). Třetím důsledkem druhé velké debaty bylo dlouhodobé zaměření výzkumu MV na otázky deskriptivně-analytické a naprostá marginalizace normativních problémů, jichž si ještě byli plně vědomi první realisté jako Carr a Morgenthau. Vztah morálky a politiky nebo problematika etického partikularismu spojená s existencí suverénních států se tak do pozornosti badatelů dostává znovu až o několik desetiletí později (→ *normativní teorie; kritická teorie*).

PK

Kritická teorie (critical theory)

Kritická teorie se ve studiu MV šíře uplatňuje od osmdesátých let 20. století, zejména v souvislosti s *třetí velkou debatou* (→). Svůj název kritická teorie odvozuje od dvojí kritiky: V první řadě kritizuje současné uspořádání společnosti a MV a usiluje o jeho transformaci v uspořádání spravedlivější. Stejně tak ale kritická teorie bojuje proti tradičním teoriím, které stávající řád legitimizují, a zároveň vyznává schopnost vlastní kritické reflexe. Do kritické teorie v MV někdy bývají řazeny i další přístupy jako *feminismus* (→) nebo *queer theory*.

Počátky kritické teorie ve společenských vědách jsou spojeny s působením neomarxistické frankfurtské školy, která se zrodila ve třicátých letech 20. století. Frankfurtská škola se snažila navázat na Kanta a Marxe (→ *předchůdci TMV*) a kriticky zhodnotit fungování moderní kapitalistické společnosti, zejména skryté vztahy mocenské dominance, kterých si ani liberálové, ani klasičtí marxisté nevšimli. Představitelé frankfurtské školy přitom jako první přicházejí s rozlišením mezi tradiční teorií a teorií kritickou. Tradiční teorie je taková, jež vychází z *pozitivismu* (→) a která zároveň slouží k upevňování a legitimizaci existujícího uspořádání společnosti. Kritická teorie naproti tomu usiluje nikoli o analýzu jednotlivých konkrétních problémů moderní společnosti, ale o zhodnocení celkového historického a sociálního kontextu těchto problémů, a v konečném důsledku o nalezení fundamentálních rozporů, na nichž je moderní společnost založena. Kritická teorie v další fázi navrhuje řešení, jak společnost postavit na spravedlivější a racionálnější základ, a jejím nejobecnějším

cílem tak je emancipace a osvobození člověka. Důležitým stavebním kamenem kritické teorie je i poznání, že všechny společenské vědy jsou v jádru normativní, a že tedy nelze vytvořit teorii, která by zcela abstrahovala od sociálně-normativního kontextu a od otázky, pro koho a kým byla vytvořena – veškeré poznání je společensky podmíněno.

Toto základní směřování přebírá i kritická teorie v MV. V souvislosti s třetí velkou debatou její přívrženci (R. W. Cox) poukazují na to, že starší, pozitivistické přístupy vykazují přesně ty charakteristiky, které frankfurtská škola přiřkla tradiční teorii (→ *pozitivismus*). Mottem kritické teorie se tak stává emancipace, která je v oblasti MV spojena zejména (ovšem nikoli výlučně) s existencí systému moderních, teritoriálních států. Z existence států totiž vyplývá několik základních problémů, se kterými se etické úvahy v oblasti MV vždy musí vyrovnat.

Nejpodstatnější z těchto problémů je spojen s partikulárním charakterem politického společenství. Každé společenství, v MV zejména *stát* (→ *státocentrismus*), uděluje svým členům práva odlišná od práv nečlenů. V důsledku toho se stát k občanům vlastního státu chová jinak než například k (i)legálním imigrantům a žadatelům o azyl. Kritická teorie poukazuje na to, že takové dělení lidstva na dvě nestejně části je neslučitelné s představou o rovnosti lidí a s konceptem univerzálních *lidských práv* (→). Jejím cílem je proto postupné nahrazení této nerovnosti kosmopolitním přístupem, který nebude práva vázat na státní příslušnost (→ *kosmopolitismus*).

Slabým bodem takového univerzalistického pojetí je, že může upadnout do stejné pasti jako kritickou teorií odsuzovaní pozitivisté, totiž že princip univerzality potlačí existující diference mezi jednotlivými lidmi a jejich skupinami, a že se tedy v konečném důsledku také stane mocenským nástrojem. Obhájcí kritické teorie proto hovoří o „měkkém“ univerzalizmu, který by byl schopen respektovat lokální a regionální rozdílnosti. Odkazují se přitom především na Habermasovo pojetí deliberativní demokracie, která spojuje univerzalistické i emancipatorní prvky.

Z výše nastíněné problematiky vyplývá druhý bod, se kterým se kritická teorie střetává. Tím je nejednoznačný vztah kritické teorie k dědictví osvícenství (→ *osvícenství, význam pro MV*), zejména k racionalitě. Kritická teorie nechce být stejně radikální jako postmoderní myšlení, které zcela zavrhuje ideu racionálního pokroku jako totalitní pokus o mocenské ovládnutí společnosti. Kritická teorie proto odmítá pouze racionalitu, která člověku umožňuje manipulovat s přírodou a s ostatními lidmi a jejímž vyvrcholením byly podle kritických teoretiků velké ideologie 20. století (nacistická a komunistická). Racionalitu jako takovou ovšem chce kritická teorie udržet jako smysluplný nástroj mezilidské komunikace, který může přispět k spravedlivějšímu uspořádání společnosti i MV. Cílem proto není zcela racionalitu popřít, ale obnovit její původní účel jako nástroje emancipace člověka.

PK